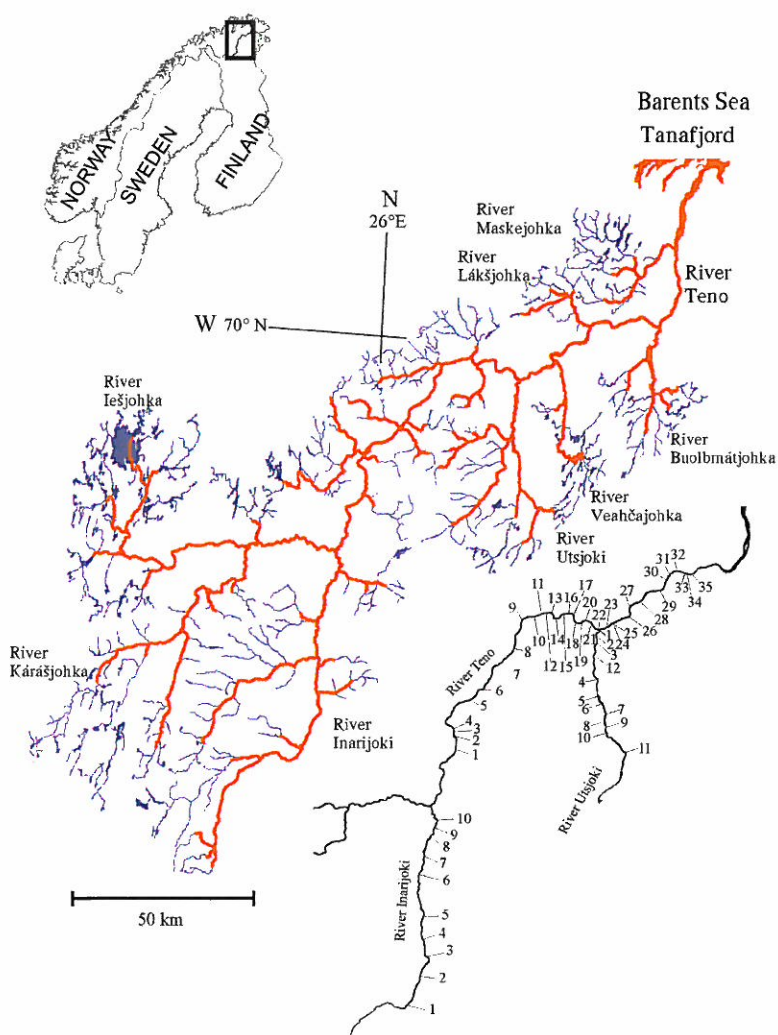

OĐĐA DIEĐUT DEANU LUOSSANÁLIID DILIID BIRRA

Miessemánu 28 beaivve 2004 dárkistuvvui Oulu universitehtas dutki Eero Niemela doaktárbargu: "variation in the yearly and abundance of juvenile Atlantic salmon in long-term monitoring programme. Methodology, status of stocks and reference points." Dutkamuš čielggada luossamaddodaga molsašuvvama guhkit áigge siste. Eero dutkamuša dieđut Deanu luossamaddodaga birra leat hui mávssolaččat daningo luossamaddodaga dilli váikkuha báikkálaš guolásteaddjiid, turistaid ja guovllu olbmuid eallimii. Deanu luosa dutkagohte 1970-logu álggus.

Almmolaččat

Deatnu čoačkkana mángga jogas. Dan arveviidodat lea 16 386 km², mas Suoma bealde lea 5 092 km². Anárjohka ja Kárašjohka ovtastuvvaba Gáregasnjárgga vuolábealde válde-Deatnun. Anárjoga arveviidodat lea 3 147 km² ja Kárašjoga 5 053 km². Kárašjohka lea ollásit Norgga bealde ja eanaš oassi maiddái Anárjoga oalgečáziin. Deatnu lea dehálaš rádjejohka. Ieš Deatnu lea Suoma ja Norgga

rádjain Njuorggámis Kárášjotnjálbmái, ja das bajásguvlui riikkarádjain leat Anárjohka, Skiehččanjohka ja Rádjjajohka (buohkanassii 131 km). Deanu čázit leat riikkarádjain oktiibuot 283 km mátkkis. Njuorggáma Rájás vulosguvlui gitta vutnii Deatnu golgá Norgga bealde. Anárjoga ja Kárášjoga lassin Deanus leat eará oalgejogat, main Ohcejohka lea stuorámus Suoma bealde ja Jiešjohka, Váljohka ja Máskejohka stuorámusat Norgga bealde. Deanu čázádatguovllus ášset sullii 7 000 olbmo, eanaš Kárášjoga, Deanu ja Ohcejoga gielddain. Stuorámus čoahkkebáikkid leat Kárášjohka, Deanušaldi, Ohcejoga girkobáiki, Gáregasnjárga ja Njuorggán. Čoahkkebáikkiid lassin olbmot ášset bieđgguid johkagáttiin. Deanu čázádatguovllu váldoealáhusat leat guolástus, boazodoallu ja eanadoallu. Turismma mearkkašupmi lea mañimuš áiggiid mealgat lassánan.

Dutkama duogáš

Norgalaččat árvaledje 1970-logu álggus ahte Iešjávrrin čázit galge jorgaluvvot golgat Álaheaietnui. Dalle Fuoddo- ja guolledoalu dutkanlágádus guorahalai fitnu vejolaš váikkuhusaid sámiide ja Deanu luossabivdui. Deanu luossabivddu eai lean vel dássážii báljo dutkan. Duoid áiggiid ledje jođus čáhceguovlluid rádjegavvandoaimmahusat ja seamma oktavuodas čilgejedje Deanu čázádaga dalá luossasállašiid ja árvvoštalle, makkárat ledje leamaš sállašat daid ovddit logijagiid áigge. Deanu luossadutkan lei ná beassan álgui.

Dutki Eero Niemelä lea leamaš ovddideamen Deanu guolledutkama juo badjel 25 jagi. Go su doaktárbarggu guoráhallá, de oaidnit ahte jagit 1974-76 ledje buorit luossajagit, dalle godde stuorra guliidge. Go eará sajis Suomas eai lean luossabivdinvejolašvuodas, de turistaid mearri lassánii johtilit duoid jagiid áigge (govva). Dasa ledje váikkuheamen maiddá buorránan geaidnooktavuodas. Dalle čuožžiledje maiddá vuosttas riiddut eará sajis bohtán bivdiid ja báikkálaš guolásteaddjiid gaskkas.

Dutkanbohtosat balvalit guolástanortnemiid

Go bivdu lassánii, de šattai dárbu ođasmahttit guolástansoahpamuša, áinnas go 1970-logu loahpas ledje hui guolehis jagit (geahččá govva). Suoma ja Norgga riikkaid gaskka ráđđáhallojuvvon ođđa njuolggadusat bohte fápmui 1979:s. Dán seamma jagi maiddá šiehttojuvvui, geat váldigohtet luossáčájánasaid. Čájánasat váldojuvvojedje miehtá Deanu čázádaga. Dán dutkanmateriála vuodul leat sáhtán ee. čilget, goas luossa gorgje Detnui ja makkár lea goas luossanálii. Deanu luossabivdu vuodduduvvá dál dušše joga lunddolaš veajetmeari ávkkástallamii. Merkendieđuid mielde čázádaga luossanáliin oassi johtá gitta Fär-sulluid rádjai (multiseawinter stock) ja juoba Ruonáeatnama nuortagátti rádjai. Ná go Deatnu seailu luonddudilis ja go luossaveajahat vel lassánit dálážiis, de dan váikkuhus oidno maiddá Eurohpa ekonomalaš searvvi dahjege Fär-sulluid luossasállaša fásta mearis.

Ovttasbargu Norggain

Ovttasbargu luossadutkamis norgalaččuiguin beasai albmaláhkai álgui 1979 logus. Manjeleappos čuovvugohte radiosáddenbiergasiiguin merkejuvvon luosaid. Ná čilgejedje, goas ja man johtilit luossa goarggu Detnui. Luondduluosa boahhteáiggi beales ballagohte 1990-logus, go luosa kássašaddadeapmi lassánii Norggas. Kássain gárgidedje duollet dálle guolit ja dakkárat gávdnojedje Deanusge. Guollešaddadeapmi sáhttá leat vahágin luossanáli ealáskahttindoaimmaide, dasgo genetiikkalaš mánggahápmásašvuohta sáhttá rievdat, go guollenálit seahkanit nubbi nubái ja guolledávddatge sáhttet lassánit.

Go guollešaddadeapmi lassána, de uhkit gárgidan guliid mielde maiddáit lassánit. Guollešaddadeaddjit stuoridit dađistaga bivdorusttegiid ja geahpedit goluid. Luossašaddadeapmi lea mávssolaš dienasgáldu Norgii. Dál ráđđádallet šaddadankássaide eretváldimis Deanuvuonas, muhto kássaide lea váttis fidnet eret vuonas. Okta čuovddus sáhtášii leat ahte Deanuvuonas šaddadit Deanu iežas luossanáli, dahje dasto steriliserejuvvon guliid", muitala Niemelä.

Luossanáli lea njoahci ođasmuvvat. Buriid ja heajosjagiid gaska lea nuo 8-9jagi. Luossamaddodaga njozes ođasmuvvamis čuovvu dat, ahte guolástusa ortnema váikuhusat oidnojit easka jagiid manjá. Eero lohkáge, ahte veajetmearit čáhádaga sierra guovlluin mitalit buot buoremusat dan mo bivdomearrádušat leat lihkestuvvan. Oanehis áiggi olbmot sáhttet loaktit luossanáli, muhto dan lea váttis ja áddjái fas oažžut ovddežin. Nappo Fuoddo- ja guolledoalu dutkanlágáduš lea čuvvon ja dutkan Deanu luosa. Dutkanbotosiid vuodul sáhttáge daddjat, ahte Deanu luossanáli dikšun gáibida lagamus boahhteáiggi, ahte johkii bohtet eanet gođđanluosat. Juo dange dihte, go ealas lunddolaš nálli buoremusat eastá daid vahágahtti daguid, maid eará guovllus Norggas gárdeluosat dagahit. Jus Deanu luosa ávkkástallama guorahallat báikkálaš perspektiivvas, de livččii dárbbášlas muddet luossabivddu eanet Norgga bealde Deanuvuonas.

Dutkamuša čoahkáigeasus ávaluvvo, ahte Deanu joga veajejiid buriin šaddanguovlluin; guoikain ja njáviin eai leat doarvái veajehat, maid dutkit leat vuordán. Dat čujuha menddo garra luossabivdui sihke mearas rittuin, vuonas ja jogas. Dutkandieđut čájehit ahte, suorámuš gođdoguolit bivdojuvvojir jo eret ovdalgo luosat ollejit ies johkanjálbmái.

(Joatkášuvvá)

Sámi luondduluossanálit

Luossa lea don doložis áddán sámiide birgenlági. Go sámit dolin álge ássat Deanuleagis ja vuodna gáttiin, luossabivddus lei stuorra mearkkašupmi

ássanguovllu válljejumis. Luossabivdu dáhkidii mángga čuođe bearrašii ealáhusa juogo okto dahje ovttas eará luondduealáhusaiguin. Bivddus lea lea vel dálge stuorra mearkkašupmi vai dat guovllut bissot ássojuvvon.

Luossabivdu lea leamaš dehálaš ávnnaslaš oassin sámekultuvrras juo čuđiid jagiid Deanuleagis. Deatnu lea juo doložiid rájes leamaš dehálaš johtolat geassit ja dálvit. Dat lea ovtastáhtán badje ja vuolageaži ássanguovlluid ja johkagierragierraga siiddaid. Duolbabotnat johka viiddis gáddestelliidusguin ja niittuidisguin geasuhii sámiid ásaiduvvat dan gáttiide juo árrat. Valjot- ja Leavvajotnjálmmis Norgga bealde sihke Suomabeali Vuovdaguokkas, Dalvadasas ja Nuvvosis leat juo guhká ássan olbmot. Luossabivdu lea dáppe mearkkašan min kultuvrii dan seammá go boazodoallu badjeeatnamiin. Luossabivdu mearkkaša ainge ollu guovllu olbmuid.

Jogaide godđat gorgnon luosaid lei álki bivdit. Sámiid dološ ássanbáikkid leat leamaš luossajogaid gáttiin.

Luossa lassána jogain ja dan biebmo- ja šaddanguovllut leat mearas. Luonddumáddodagat leat áiggi mielde árbedahkkiid dáfus sierraluvvan. Deanu luosain váljojuvvon čájáhusat čájehit ahte sierra jogaid luossanálit leat earáláganat, ja earru lea dábálaččat dađe stuorát mađe stuorát leat jogaid gaska. Omd. Deanu sierra oalgejogaid luossanáliin gávdnojit earut.

Atlántta luossa mearkkaša ollu davvi spábbabeali álgoálbmogiidda. Sámiide dehálaš Deanu jjoga seailun guolástussii dohkálažžan lea dehálaš ášši oppa sámekultuvrii. Sámit leat leamaš mielde Deanujoga mañimuš bivdosoahpamušaid gárvvisteamis ja Suoma sámediggi lea dohkkehuvvon dárkojeaddjilahttun Davvi-Atlántta luossasuodjalanorganisašuvdnii (NASCO). Suoma ja Norgga gaskasaš vuosttas Deanu guolástansoahpamuš dahkkojuvvui 1873:s ja mañimuš bođii fápmui 1990:s.

Luossabivdu lassánii sakka nuppi máilmmisoađi mañná sihke jogain ja mearas, ja erenoamážit 1970-logus. Mearas luosa biebmoaguovlluin dáhpáhuvvi bivdu čuočá šaddi luossanáliide ja geahpeda ná daid guliid meari, mat gorgnot jogaide omd. Detnui lassánit. NASCO ávžžuhusas luossabivddu leat reguleregohtán, vai mearrabivdu geahppána. Ođđa bivdomearrádusain lea oaivil oažžut jogaide gorgnut doarvái luosaid ja ná eallinfámolaš luondduluossanáliid seilut.

Deanus ja leat vel luondduluossanálit, main gávdno luossamáddodagaid mánggaláganvuohta ja luondduviidá veajetšaddu. Detnui goargnu vel luossa čájeha ahte dálá bivdoráddejusat leat viehka bures lihkestuvvan. Maiddái Norgga iežas luossabivdoráddjehusat leat leamaš dáhkideamen Deanu čázádaga veajetšattu.

Deanu joga luossaveajehat luitet merrii, go leat leamaš jogas 4-5 jagi. Dat jotket vuonas Finnmárkku rittu guora oarjjásguvlui. Eanaš oassi johttiveajehiin mannet Fearsulluid davábeale čáziide, muhtumiid biebmoaguovllut leat Ruonáeatnama nuorttabeale mearraguovlluin. Go luosat leat leamaš golbma jagi Ruonáeatnama čáziin, de máhcet fas Detnui. Fearsulluid čáziid luosat fas máhcet guovtte mearrajagi mañná Detnui, dittit eai leat geargan leat go jagi mearas.

Deanu luossasállašat leat mañimuš moattelot jagi áigge sakka molsašuddan. Buoremus jagiid lea goddon badjel 250 tonna luossa, heajomus jagiid dušše 75 tonna. 1990-logus gaskamearálaš sállašat leat leamaš sullii 150 tonna jagis. Suoma bealde bivdojuvvui sullii 40 % ollislaš sállašis.

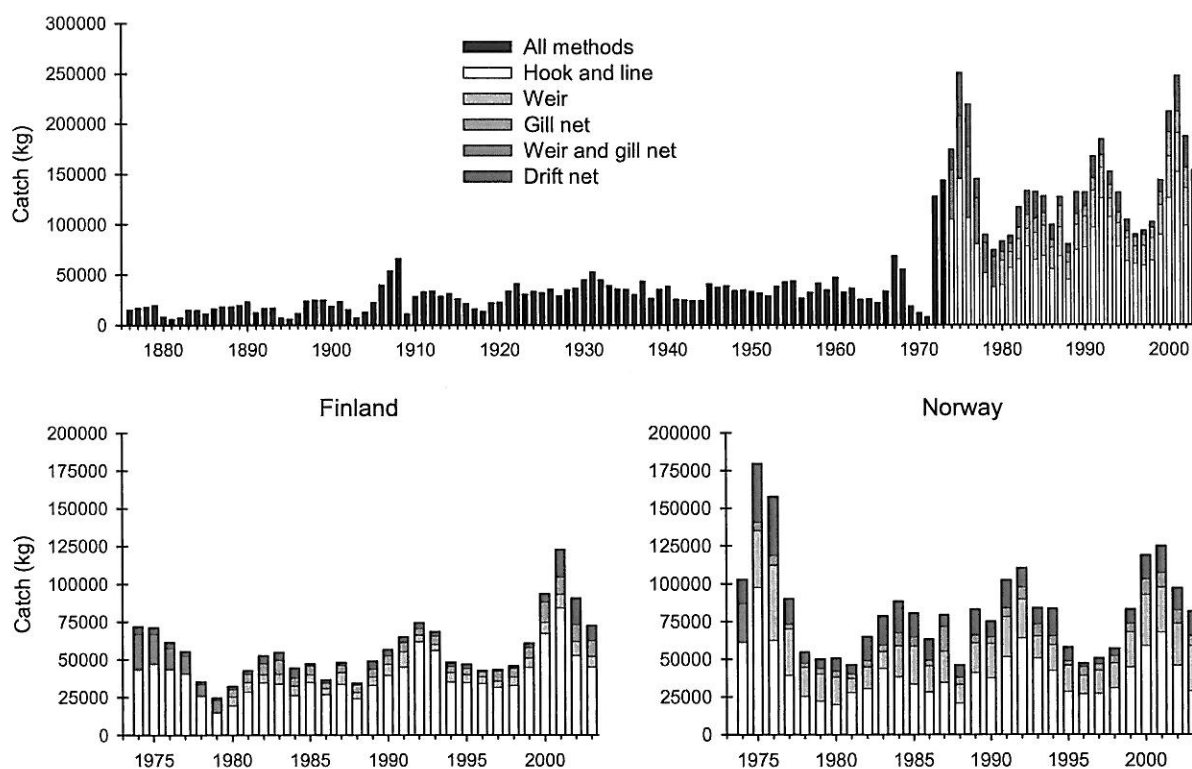

Figure 5. The catch (kg) of salmon in the River Teno system. Catches until the year 1971 are only partial and include only reported catches in the Norwegian side of the river system (upper panel). Since 1972, catches have included both Finnish and Norwegian catches. Catches until 1974 are not divided according to the fishing method (black bars). The upper figure illustrates catches in the entire catchment and the lower figures catches in Finland and in Norway. (Anon. 1969; Niemelä *et al.* 1996; Maija Länsman, Finnish Game and Fisheries Research Institute and Sturla Brørs, County Governør in Finnmark, Norway, personal information).

Deanus lea anus sihke stággo- ja fierbmebivdu. Báikkálaš olbmot ožžot bivdit goappáge bivdovugiin, vierroolbmot dušše vuokkain.

Vai Deatnu seailu luondduluossajohkan, de dat lea gáibidan ráddjehusaid sihke mearas ja jogas. Dutkamiiguin sáhtta čuovvut sihke luossanáliid ja veajetšattu

molsašuddamiid. Dárbbu mielde sáhtta ee. rievdadit bivdonjuolggadusaid. Earret liiggálaš bivddu Deanu čázádaga luossanáliid leat áitimin omd. luossadávddat, čáziid duolvan, vieris organismašlájaid ihtin. Gyrodactylus salaris -parasihta leavvan davviguovlluid luossajogaide lea duodalaš várra, man hehtten gáibida Suoma ja Norgga riika gaska ovttasbarggu mángga dásis.

Deanu joga luondduluossamaddodagat leat ođasmuvvi luondduriggodat, mii nanne Deanu čázádagas ášši sámiid birgenlági ja dahká vejolažžan árbevirolaš johkasámekultuvrra seailuma.

Deanu guollebivdosoahpamuša váldoulbmiliid birra

Deanu guolástansoahpamuša ulbmilin lea sealluhit luonddu mánggabealátvuoda ja lasihit buvttadusaid

Suoma ja Norgga gaskka dahkon Deanu guolástansoahpamuša mielde luossanáliid galgá sealluhit ja daid galgá lasihit dárbbášlas guollebivddu muddendoaibmabijuin. Buotlagán guliid gilvin lea gildon luosa lávvanviidodagas ja duottarjávrriin lea lobálaš dušše muhtin muddui sirdit eará guollešlájaid jávrris nubái. Suoma sisláhkaásahusain lea gildon buotlagán guliid sirdin eará čázádagain Deanu čázádagaide juo 1987.

Deanu guolástansoahpamušain figget buoridit ain ovddežis luossanáliid ja gievrudit johkii máhcci luossapopulašuvnna. Nuppe dáfus, made eanet johkii goargnu joga iežas luossanálii, dađe stuorat vejolašvuohta dain luosain lea oázžut baktera- dahje virusdávddaid biebmangárdiin beasahuvvon luosain. Riskka lasiha earenoamážit dat, ahte luosat váibet goargnut godđanbáikkiide ja čoahkkanit geavngáid ja gorččiid vuollai stuorra oaivádahkan ja leat ná guoskkahusas eará nálli gulli luosainguin.

Deanu luossabivdu vuodđuduvvá dál dušše joga lunddolaš veajetmearis ábi alde šaddan stuorat luosaid ávkkástallamii. Merkendieđuid mielde čázádaga luossanáliin oassi johtá gitta Fär-sulluid rádjai (multiseawinter stock) ja juoba Ruonáeatnama nuortagátti rádjai. Ná go Deatnu seailu luonddudilis ja go luossaveajehat vel lassánit dálážis, de dan váikkuhus oidno maidái Eurohpa ekonomalaš searvvi dahjege Fär-sulluid luossasállaša fásta mearis.

Norgga mihttolávas Deanus goddon luossasálaš vástida 40-50 % Norgga jogaid oktii rehkenaston luossasállašis. Deanu sálašstatistihka mielde sállašat ledje stuorámušat 1970-logu beallemuttus, go jogas goddui 250 tonna luossa. Dáččaid árvvuid mielde Deanu luosa oppalaš buvttadus molsašudda 535-1250 tonna gaskkas (mearrabivdu 80 % ja johkabivdu 20 %).

Suomas Deanu mearkkašupmi lea earenoamáš stuorra báikkálaš sámeálbmogii, guhte jieknabaji maŋŋá ásaiduvai dán subarktalaš guvlui nammalassii buriid luossasállašiid dihte. Dálá báikkálaš olbmuide lea luossa dehálaš ealihanvuohki ja dávjá ávkašuvvet das turismma bokte.

Nugo Eero Niemelč doaktárbargu Deanu luosas čájeha, de Deanu luossanáli dikšun gáibida lagamus boahtteáiggis, ahte johkii bohtet eanet godđoluosat. Juo dange dihte, go ealas lunddolaš maddodat buoremusat eastá daid vahágahtti

daguid, maid eará guovllus Norggas gárdeluosat dagahit. Jus Deanu luosa ávkástallama guorahallat báikkálaš perspektiivvas, de livččii dárbbášlas muddet luossabivddu eanet Norgga bealde Deanuvuonas.

Norga lea dorjon álbmogiidgaskasaš doaimmaid sihkkarastit genehtalaš resurssaid. Dat lea oassálastán YK ja Brundlanda doaibmagoddái sihke joatkán dan barggu ja nu čájehan čielgasit miehtemielalaš vuoiŋŋa várjalit genehtalaš riggodagaid ja mánggabealátvuoda. Buoremus doaibma fuolahit luosa genehtalaš árbbiin lea gáhttet čázadagaid, main lea eanemus luossa. Dainna čázadagain deháleamos lea Deanu čázadat. Deanus ja dán oalgečázadagain lea jámma ealas lunddolaččat lassáneaddji luossanálit ja doppe bakteraid, virusiid ja eará guollegilvimiid vahágahtti váikkuhusat leat uhccán.

Deanu luossabivddu eai leat dál uhkideamen dulvadandoaimmat, muhto eará áššit. Luossadávddat ja -parasihtat bahkkejit dál juo Deanu čáziidege. Gyrodactylus-parasihtta lea dain buot vearrámus. Nuortamerrii luoiti jogain dát parasihtta lea leamaš juo guhká, ja guolit leat áiggiid mielde juo hárvánan dasa. Muhto go Máttá-Norgga vuonain biebmagohte luosaid gárddiid siste, de fuomášuvvui ahte luondduluosat jávkagohte gárddiid lahka. Parasihtta lea duššadan juo mángga jogas dan iežas luossanáli. Parasihta leat geahččalan jávkadit jogain Rotenon-mirkkuin, muhto ii datge oro leamen doarvái beaktit. Norgalaččat geavahit miljovnnaid ruvnnuid jahkásaččat mirkkoheapmái ja čilgenbargguide. Dál parasihtta lea juo gávdnon Ivgu rájes.

Parasihtta lea leavvan Ruošša beallaige. Ja dál go Ruoššasge ellet márkanekonomiija áiggiid, de luosaid gárdebiebman lea lassánan. Danin lea ballamis ahte parasihtta leavvá Sápmái Ruošša bealde, gos čáziid bearráigeahčču lea ollu heajut go Norggas. Gárdebiebmama geažil guliide sáhttet njoammut ollu earáge dávddat. Muhto luossasáddadeaddjit álget leat Norgga bealde juo nu ollu ahte sin doaimmaid lea váttis bissehit. Sis leat ovddasalbmát Guolástusdepartemeanttas ja Birasdepartemeanttas, geat čuoladit sin beali. Luossasáddadeaddjiid sátni orru deaddimin, go lea sáhka luosaid gárdebiebmama ráddjemis Deanunjálmimis.

Lassánan bivdu lea maddái áitimin Deanu luossanáliid. Vaikko áhpegolgadeapmi gildojuvvui 1988:s, de luossasállašat eai leat vel olusge lassánan. Dutkamiid vuodul Guoládaga bealde Varzina jogas veajetmearit leat guovttegeardásaččat Deanu ektui. Seammalágan dieđut leat oainimes Norgga beale Njeavámis, guovllus gos ii leat ollege bivdojuvvo firpmiin. Deanu uhca veajetmeari sáhtta čilget menddo garra bivdu. Guovllu olbmot gullojit dávjá váidaleamen turisttaid bivddu. Turisttat goddet goittot dušše ovttá gávccátoasi Deanu oppa luossasállašis. 80% luosain goddojuvvojit Njuorggáma ja Deanunjálmmi gaskkas Norgga bealde. Turisttat guđdet guvlui eambo ruđa go sin goddin luosain oččoši, jos vuovddášii gávppiide.

Dál bivdovuoigatvuodaid oamastit dakkáratge, geat ássat guovllu olggobealde ja leat ožžon bivdovuoigatvuodaset árbbi dahje gávppi bokte. Sii leat dábálaččat huksehan bivddu várás barta. Dákkár barttat álget leat juo miehtá Deatnogátti Suoma bealde, nu ahte muhtumin orru ahte Deatnu lea sirdašuvvamin dákkár

olbmuid oamastussii. Jierbmás eanapolitihka geažil Norgga bealde leat lihkus garván dákkár jorggu dili.

Goalmát stuorra áittan Deanu lussii leat birasnuppástusat, omd. čáziid suvrun ja dálkkádaga rievdan. Luossaveajehat eai liiko eallit suvrre čáziin. Dálkkádaga liegganeapmige álgá leat juo dieđalaččat duođaštuvvon duohtaášši ja dovdo luossaveajehiid eallimis. Liegganeami dihte jeakkit viidot ja čázit suvrugohtet jogain ja guliid eallinbiras rievdá. Muhtun guolit, erenoamážit "ruskaguolit", ávkašuvašedje birasnuppástusain, muhto árvoguolit fas gillájit das. Liegganan čáziin lassánišgohtet johtilit buotlágan guolledávddat ja -parasihtat, mat goaridit johtilit luossanáliid.

Sámiguovllu luondduluossanáliid berre varjalit.

Luossa lea don doložis áddán sámiide birgenlági. Luossabivdu lea leamaš dehálaš ávnnaslaš oassin sámekultuvrras juo čuđiid jagiid Deanuleagis.

Luossabivdu lea ieš jogas ja vuonas mearkkašan johkasápmelaš kultuvrii dan seammá go boazodoallu badjeeatnamiin. Luossabivdu mearkkaša ainge ollu guovllu olbmuid. Danin lea dehálaš gávdnat hálddašanvugiid, mat dorvvastit ahte luossa lea boahtteáiggisge čatnamin Deanuleagi kultuvrra(id) oktii.

Go sámit dolin álge ássat Deanuleagis ja vuodna gáttiin, luossabivddus lei stuorra mearkkašupmi ássanguovllu válljejumis. Luossabivdu dáhkidii mángga čuođe bearrašii ealáhusa juogo okto dahje ovtas eará luondduealáhusaiguin. Bivddus lea lea vel dálge stuorra mearkkašupmi vai dat guovllut bissot ássojuvvon.

Luossabivdu lea leamaš dehálaš ávnnaslaš oassin sámekultuvrras juo čuđiid jagiid Deanuleagis. Deatnu lea juo doložiid rájes leamaš dehálaš johtolat geassit ja dálvit. Dat lea ovtastáhttán badje ja vuolageaži ássanguovlluid ja johkagierragierraga siiddaid. Duolbabotnat johka viiddis gáddestelliidusguin ja niittuidisguin geasuhii sámiid ásaiduvvat dan gáttiide juo árrat. Valjot- ja Leavvajotnjálmmis Norgga bealde sihke suomabeali Vuovdaguokkas, Dalvadasas ja Nuvvosis leat juo guhká ássan olbmot. Luossabivdu lea dáppe mearkkašan min kultuvrii dan seammá go boazodoallu badjeeatnamiin. Luossabivdu mearkkaša ainge ollu guovllu olbmuid.

Jogaide gođđat gorgnon luosaid lei álki bivdit. Sámiid dološ ássanbáikkid leat leamaš luossajogaid gáttiin.

Luossa lassána jogain ja dan biebmo- ja šaddanguovllut leat mearas. Luonddumáddodagat leat áiggi mielde árbedahkkiid dáfus sierraluvvan. Dutkamat čájehit ahte sierra jogaid luossanálit leat earáláganat, ja earru lea dábálaččat dađe stuorát mađe stuorát leat jogaid gaska. Omd. Deanu sierra oalgejogaid luossanáliin gávdnojit earut.

Atlántta luossa mearkkaša ollu davvi spábbabeali álgoálbmogiidda. Sámiide dehálaš Deanu ja Njávđánjoga seailun guolástussii dohkálažžan lea dehálaš ášši oppa sámekultuvrii. Sámit leat leamaš mielde Deanujoga mañimuš bivdosoahpamušaid gárvvisteamis ja sámedikkid leat dohkkehuvvon

dárkojeaddjilahttun Davvi-Atlántta luossasuodjalanorganisašuvdnii (NASCO). Suoma ja Norgga gaskasaš vuosttas Deanu guolástansoahpamuš dahkkojuvvui 1873:s ja maŋimuš bođii fápmui 1990:s.

Luossabivdu lassánii sakka nuppi máilmmisoađi maŋŋá sihke jogain ja mearas, ja erenoamážit 1970-logus. Mearas luosa biebmoiguovlluin dáhpáhuvvi bivdu čuohtá šaddi luossanáliide ja geahpeda ná daid guliid meari, mat gorgnot jogaide lassánit. NASCO ávžžuhusas luossabivddu leat reguleregoahtán, vai mearrabivdu geahppána. Dat dáhkida dan ahte jogaide gorgnot doarvái luosat ja ná eallinfámolaš luondduluossanálit seilot.

Deanus ja Njávđánjogas leat vel luondduluossanálit. Guktuin jogain gávdno luossamáddodagaid mánggaláganvuohta ja luondduvidá veajetšaddu. Detnui ja Njávđánjohkii goargnu vel luossa, mii čájeha ahte dálá bivdoráddejusat leat viehka bures lihkestuvvan. Maiddái Norgga iežas luossabivdoráddjehusat leat leamaš buorideamen Deanu čázádaga veajetšattu.

Vai Deatnu seailu luondduluossajohkan, de dat lea gáibidan ráddjehusaid sihke mearas ja jogas. Dutkamiiguin sáhtá čuovvut sihke luossanáliid ja veajetšattu molsašuddamiid. Dárbbu mielde sáhtá ee. rievdat bivdonjuolggadusaid. Earret liiggálaš bivddu Deanu čázádaga luossanáliid leat áitimin omd. luossadávdad, čáziid duolvan, vieris organismašlájaid ihtin. Gyrodactylus salaris -parasihta leavvan davviguovlluid luossajogaide lea duođalaš várra, man hehtten gáibida ovttasbarggu mángga dásis.

Deanu ja Njávđánjoga luondduluossanálit leat ođasmuvvi luondduriggodat, mii nanne guovllu olbmuid birgenlági ja dahká vejolažžan árbevirolaš johkasámekultuvrra seailuma.

Deanu guolástansoahpamuša ulbmilin lea seailuhit luonddu mánggabealátvuođa ja lasihit buvttadusaid

Deanu guolástansoahpamuša mielde luossanáliid galgá seailuhit ja daid galgá lasihit dárbbášlas guollebivddu muddendoaibmabijuin. Buotlagán guliid gilvin lea gildon luosa lávvanviidodagas ja duottarjávrrin lea lobálaš dušše muhtin muddui sirdit eará guollešlájaid jávrris nubbái. Suoma sisláhkaásahusain lea gildon buotlagán guliid sirdin eará čázádagain Deanu čázádagaide juo 1987.

Deanu guolástansoahpamušain figget buoridit ain ovddežis luossanáliid ja gievrudit johkii máhcci luossapopulašuvnna. Nuppe dáfus, mađe eanet johkii goargnu joga iežas luossanálii, dađe stuorát vejolašvuohta dain luosain lea oazžut baktera- dahje virusdávddaid biebmangárdiin beasahuvvon luosain. Riskka lasiha earenoamážit dat, ahte luosat váibet goargnut godđanbáikkiide ja čoahkkanit geavngáid ja gorččiid vuollai stuorra oaivádahkan ja leat ná guoskkahusas eará nállii gulli luosainguin.

Deanu luossabivdu vuodđuduvvá dál dušše joga lunddolaš veajetmeari ávkástallamii. Merkendieđuid mielde čázádaga luossanáliin oassi johtá gitta Fär-sulluid rádjai (multiseawinter stock) ja juoba Ruonáeatnama nuortagátti rádjai. Ná go Deatnu seailu luonddudilis ja go luossaveajehat vel lassánit dálážis, de dan váikkuhus oidno maiddái Eurohpa ekonomalaš searvvi dahjege Fär-sulluid luossasálláša fásta mearis.

Suomas Deanu mearkkašupmi lea earenoamáš stuorra báikkálaš sámeálbmogii, guhte jieknabaji maŋŋá ásaiduvai dán subarktalaš guvlui nammalassii buriid luossasállašiid dihte. Dálá báikkálaš olbmuid lea luossa dehálaš ealihanvuohki ja dávjá ávkašuvvet das turismma bokte.

Deanu luossanáli dikšun gáibida lagamus boahhteáiggis, ahte johkii bohtet eanet godđanluosat. Juo dange dihte, go ealas lunddolaš nálli buoremusat eastá daid vahágahtti daguid, maid eará guovllus Norggas gárdeluosat dagahit. Jus Deanu luosa ávkkástallama guorahallat báikkálaš perspektiivvas, de livččii dárbbaslas muddet luossabivddu eanet Norgga bealde Deanuvuonas.

Norga lea dorjon álbmogiidgaskasaš doaimmaid sihkkarastit genehtalaš resurssaid. Dat lea oassálastán YK ja Brundlanda doaibmagoddái sihke joatkán dan barggu ja nu čájehan čielgasit miehtemielalaš vuoiŋŋa várjalit genehtalaš riggodagaid ja mánggabealátvuoda. Buoremus doaibma fuolahit luosa genehtalaš árbbiin lea gáhttet čázadagaid, main lea eanemus luossa. Dat čázadagat leat Deanu čázadagat. Dain sáhttet leat jámma ealas lunddolaččat lassáneaddji luossanálit ja doppe bakteraid, virusiid ja eará guollegilvimiid vahágahtti váikkuhusat leat uhccán.

Mat dahkit uhkidit Deanu luossanáli?

Deanu luossabivddu eai leat dál uhkideamen dulvadandoaimmat, muhto eará áššit. Luossadávdad ja -parasihtat bahkkejit dál juo Deanu čáziidege. Gyrodactylus-parasihtta lea dain buot vearrámus. Nuortamerrii luoti jogain dát parasihtta lea leamaš juo guhká, ja guolit leat áiggiid mielde juo hárbjánaŋn dasa. Muhto go Máttá-Norgga vuonain biebmaŋohte luosaid gárdidiid siste, de fuomášuvvui ahte luondduluosat jávkagohte gárdidiid lahka. Parasihtta lea duššadan juo mángga jogas dan iežas luossanáli. Parasihtta leat geahččalan jávkadit jogain Rotenon-mirkkuin, muhto ii datge oro leamen doarvái beaktil. Norgalaččat geavahit miljovnnaid ruvnnuid jahkásaččat mirkkoheapmái ja čilgenbargguide. Dál parasihtta lea juo gávdnon Ivgu rájes.

Parasihtta lea leavvan Ruošša beallaige. Ja dál go Ruoššasge ellet márkanekonomiija áiggiid, de luosaid gárdebiebman lea lassáŋan. Danin lea ballamis ahte parasihtta leavvá Sápmai Ruošša bealde, gos čáziid bearráigeahčču lea ollu heajut go Norggas. Gárdebiebman geažil guliide sáhttet njoammut ollu earáge dávdad. Muhto luossasáddadeaddjit álget leat Norgga bealde juo nu ollu ahte sin doaimmaid lea váttis bissehit. Sis leat ovddasalmát Guolástusdepartemeanttas ja Birasdepartemeanttas, geat čuoladit sin beali. Luossasáddadeaddjiid sátni orru deaddimin, go lea sáhka luosaid gárdebiebman ráddjemis Deanunjálmis.

Lassáŋan bivdu lea maiddáit áitimis Deanu luossanáliid. Vaikko áhpegolgadeapmi gildojuvvui 1988:s, de luossasállašat eai leat lassáŋan, ovdal juo geahppáŋan. Dutkamiid vuodul Guoládaga jogaid veajetmearit leat guovttegeardásaččat Deanu ektui. Deanu uhca veajetmeari sáhtta čilget garra bivdu. Guovllu olbmot gullojit dávjá váidaleamen turistaid bivddu. Turisttat

goddet goittot dušše ovttá gávccátoasi Deanu oppa luossasállašis. 80% luosain goddojuvvojit Njuorggáma ja Deanunjálmme gaskkas. Turisttat guđdet guvlui eambbo ruđa go sin goddin luosain oččoši, jos vuovddášii gávppiide.

Dál bivdovuogiatvuodaid oamastit dakkáratge, geat ássat guovllu olggobealde ja leat ožžon bivdovuogiatvuodaset árbbi dahje gávppi bokte. Sii leat dábálaččat huksehan bivddu várás barta. Dákkár barttat álget leat juo miehtá Deatnogátti Suoma bealde, nu ahte muhtumin orru ahte Deatnu lea sirdašuvvamin dákkár olbmuid oamastussii. Jierbmás eanapolitihka geažil Norgga bealde leat lihkus garván dákkár jorggu dili.

Goalmát stuorra áittan Deanu lussii leat birasnuppástusat, omd. čáziid suvrin ja dálkkádaga rievdan. Luossaveajehat eai liiko eallit suvrin čáziin. Dálkkádaga liegganeapmige álgá leat juo dieđalaččat duođastuvvon duohtaášši ja dovdo guliid eallimis. Liegganeami dihte jeakkit viidot ja čázit suvrugohtet jogain ja guliid eallinbiras rievdá. Muhtun guolit, erenoamážit "ruskaguolit", ávkašuvvašedje birasnuppástusain, muhto árvoguolit fas gillájit das. Liegganan čáziin lassánišgohtet johtilit buotlágan guolledávddat ja -parasihtat, mat goaridit johtilit luossanáliid.

Deanu luossabivdovuogiatvuodaid birra

Almmolaččat

Deanu luossa lea bivdon jahkečuđiid áigge. Deatnu lea mávssoleamos luossajohka Norggas ja guolástánriekti doppe mearrášuvvá earáláhkai go eará jogain. Guolástánrievttit várrejuvvojit oaiveáššálačat johkaleagi fastaássiide. Eisseválddiin lea vuoigatvuotta miedihit guolástánrivttiid guolástánbiire fastaássiide Norgga ja Suoma gaskasaš guolástansoahpamuša mielde. Olggobeale olbmot eai Norgga bealde fidne goassige dievaslaš rivttiid, sidjiide dušše miedčihuvvo dihto lohpeameari oanehat áigái. Giđđat luosat gorgnot Dean badje- ja oalgečáziide godđat ja čakčat dat ruoidnan guolit golget miehterávdnjái merrii dálvá. Dat guolit mat leat menddo heaju luoitit merrii ja danin báhcet johkii dálvá. Mađe arabut giđđat luosa bivdá, dađe buorebut luosaid goddá. Dálá Dean guolástán njuolggadus mearrida bivdoáiggi, dan guhkkodaga ja álginbeaivvi. Obba Detnui guoski guolástánráddjehusat leat čielgasit bohtán Badje-Deanu olbmuid buorin. Luossa sállaša leat juohkimin odnábeaivve Dean leagi olbmuid lassin turisttat, geat mannan jagi lotno sullii 10 000 guolástánlobi. Guolástánráddjehusat mat leat leamaš fámus 1950 rájes, leat dáhkidan luosa gođu jogas ja veajetbuvttadeami. Suoma ja Norgga gaskasaš guolástansoahpamušaid geažil measta buot Deatnogátti olbmot leat vuot muosáhan luosa.

Dál galggašii duođaid smiehttagoahtit, mo luossabivdu ordnejuvvo nu, ahte Deanuleagi sámis ávkašuvvet das nu ollu go vejolaš. Vuosttaš ášši lea ahte bivdu ordnejuvvo ekologalaš vuodu alde nu, ahte váldojuvvo vuhtii luosa eallinvuohki. Váldo-Deanus lea iežas luossanálii, oalgejogain fas iežaset luossanáliit.

Luossaveajehat ellet jogas 3-8 jagi ovdalgo luitet merrii, gos dasto rávásmuvvet olles šaddui. Luossa goargnu ruovttujohkasis dihto áigge, lassána dihto áigge, oppa luosa eallima jodihit árbejuvvon iešvuodát. Dat ahte Deanus gávdnojit mánggat luossanáliit lea stuorra riggodat, omd. dahká vejolažžan guhkit bivdobaji.

Deanu luossabivddu ii oaččo atnit Suoma bealde dušše Ohcetjoga gieldda olbmuid áššin, muhto galgá oaidnit ollu viidáseappot. Luosa goargnanguovllus leat dál gildojuvvon buotlágan guollegilvimat, nu ahte luossanáliid seailun ja lassáneapmi lea ollásit dan duohken, man bures luossabivddu ordnen lihkostuvvá. Ieš lean dan mielas ahte fierbmebivdu galgá geahpeduvvot, amaset luossanáliit vátnut. Norga lea juo 1989:s gieldán áhpegolgadeami mearas iežas guovllučáziiid siste ja lea ráddjen vuotnabivdduge.

Dál galggašii roahkkadit odđa oainnuiguin guorahallat Deanu luossabivddu. Ráfáidahttináigi galgá guhkiduvvot Deamuvuonas. Dál deanuluosa eai bivdde earret Fearsulluid bivddu oppanassiige ábis. Danin luossanáliid lassáneapmi lea ollásit gitta Deanu ja Deamuvuona bivddu muddemis. Luosa goddosadjeguovlluid ássit galget fidnet govttoláš oasi luossasállašis. Náhan ii leat dál Deanus. Anárjogas šaddet 20 % Deanu luossaveajehiin, muhto guovllu olbmuid sálašoassi lea vuollel 5 % oppanassállašis.

Dego Eero Niemelä doaktárgirjji bohtosat čájehit johkagierragiid veajetbuvttadeami sáhtášii lasihit dálážis. Doppe leat valjis vuogas rávdnje- ja guoikasajit, main lea váilevaš veajetbuvttadeapmi. Luosa buot eallinmuttuid gáhtten nanne luossanáliid mánggaláganvuodá. Deanu čázádaga johkagierragiid galggašii fidnet goargnut eanet luosaid go dál. Muhto vai ná dáhpáhuvvášii, de bivdovuogit galget rievdaduvvot ja bivdu dássidit ráddjejuvvot. Mii dárbbášat dán áššis bealehis dutkama, mas leat mielde maiddái Sámediggi ja báikkálaš sámeovttastusat.

Lunddolaš veajetbuvttadeami buorráneapmi lasihivččii guhkit áigge siste Deanuleagi olbmuid birgenvejolašvuodaid. Dás ávkašuvažedje maiddái dat sámít, geain leat smávva turistafitnodagat. Deanu bivddu ordnettiin galget váldojuvvot vuhtii sierra berošteaddji joavkkuid oainnut ja báikki olbmuid árbeviroláš bivdovuogit ja -vuoigatvuodát. Luosa ovddosguvlui márkanastimis fuolahivčče báikkálaš sáme fitnodagat. Luosaid gárdebiebman lea stuorra várran luonddu luossanáliide ja galggašii áinnas loahpahuvvot.

Jouni Kitti